

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

Vilnius

1991

Redakcinė kolegija:

**Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla**

Recenzavo;

Gediminas Rudis

TURINYS

Pratarmė.....	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Vladas Strutavičius</i> . Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806-1812 m.)	7
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa	29
<i>David Fajnhauz</i> . 1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje	41
<i>Arūnas Vyšniauskas</i> . Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais	67
<i>Rimantas Miknys</i> . P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja	133
<i>Arvydas Gaidys</i> . Lietuvių krikščionių-demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905-1907 m.)	139
<i>Rimantas Miknys</i> . Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai ..	173
<i>Egidijus Motieka</i> . Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei	199
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais	231
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių politinių centrų sąveika 1915-1916 metais	253
<i>Česlovas Laurinavičius</i> . Pasvarstymai Naujųjų laikų Lietuvos valstybės pripažinimo klausimu	271
II. SENA DISKUSIJA. KUR TAŠA?	291
<i>Vanda Sruogienė</i> . Esminiu Lietuvos istorijos klausimu. Atsakymas V. Trumpai	291
<i>Vincas Trumpa</i> . Pora pastabų dėl V. Sruogienės atsakymų.....	301

III. PUBLIKACIJOS	303
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimo manifestas (projektas). Parengė <i>V. Sirutavičius</i>	303
Atgimimo priešaušryje. Parengė <i>S. Jegelevičius</i>	311
Lietuvių krikščionių-demokratų partijos programos projektas. Parengė <i>A. Gaidys</i>	327
Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafiui <i>S. J. Vitei</i> (1905 m. lapkritis). Parengė <i>E. Motieka</i>	341
Lietuvos konstitucijų projektai 1916-1918 metais. Parengė <i>A. Grigaravičius</i>	351
1917 m. rugsėjo 18-22 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje rezoliucijos projektas. Parengė <i>R. Lopata</i>	435
Mykolas Rōmeris. Juozas Pilsudskis. Parengė <i>E. Motieka</i>	441
<i>Egidijus Motieka</i> . Keletas žodžių apie <i>M. Rōmerio</i> straipsnį "Juozas Pilsudskis"	481
PODSUMOWANIE	487
SUMMARY.....	497

STUDIA Z HISTORII LITEWSKIEGO ODRODZENIA

T. 3. Idee państwa litewskiego w okresie 19w.-
pocz. 20 w.

PODSUMOWANIE

I. Artykuły

Vladas Sirutavičius

PROJEKTY KONSTYTUCYJNE NA LITWIE, 1811-1812.

Na pocz. 19 w. w środowisku szlacheckim, a szczególnie wśród arystokracji litewskiej była żywotna idea Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL). M. K. Ogiński i jego towarzysze próbowali zrealizować tę ideę drogą uzyskania dla Litwy autonomii politycznej w składzie imperium rosyjskiego. Tym samym magnaci Litwy interpretowali przyszłą autonomię polit. WKL jako ważny etap na drodze do odbudowy państwowości Polski i Litwy. Szczególnie zatem ważnym zadaniem było uzyskanie od administracji carskiej gwarancji autonomii politycznej WKL. Zapewnić je miała konstytucja WKL, której projekt był tajnie przygotowany w 1811-1812 rr. Niestety, z powodu zmiany sytuacji politycznej w Europie, jak też wewnątrz Rosji, te zamiary nie były zrealizowane.

Egidijus Aleksandravičius

POWSTANIE STYCZNIOWE I PROGRAM POLITYCZNY LITEWSKIEGO RUCHU NARODOWEGO

Historiografia zawiera dane, mówiące o niejednoznacznym poglądzie działaczy litew. ruchu narodowego, dotyczącym powstania 1963 r.: zdania oscylują pomiędzy twierdzeniem o wszechstronnym poparciu

antyrosyjskiego ruchu i myślą, że Litwinom obce były polityczne dążenia powstańców.

Pomimo, iż badania wskazują, że spisane go programu politycznego litewskiego ruchu narodowego nie było, jednak pośrednie źródła pozwalają utrzymać, że postępowe społeczeństwo litewskie rozwijało ideę państwa litewskiego, połączonego z Polską i Ukrainą, ideę, która oddalała się od pojęcia archaicznej unii, lecz jeszcze nie dojechała do koncepcji nowoczesnego niepodległego państwa litewskiego.

Dawid Fajnhauz

PODZIEMNA PANSTWO W LITWIE 1863 ROKU

Problem konspiracyjnej instytucji państwowej, która została stworzona intelektualnymi siłami polskich i litewskich powstańców, jest dość zamiedbany w historiografii. Największe powstanie zbrojne w Litwie XIX-go wieku urodziła oryginalny institut podziemnego państwa, który działał dość efektywnie w ciągu niemal całego 1863 roku. Zorganizowana powstancza cywilna władza na wsi, funkcjonalny aparat w miastach Wilna i Kowna, urzędy finansów, policji i komunikacji - to wszystko ukazują na dzielność powstańców litewskich. Trzeba akcentować funkcję symboliczną, którą spełniła powstancza instytucja polityczna dla zachowania idei państwowości Litwy i utrwalenia idealów walki przeciw aneksji Rosyjskiej.

Arūnas Vyšniauskas

TRANSFORMACJA POLITYCZNA LITEWSKIEJ SOCJALDEMOKRACJI W 1898 R.

Autor studium przedstawia próbę analizy świadomości politycznej robotników wileńskich, jak też próbuje zbadać koncepcje polityczne socjaldemokracji w oparciu o doniesienia agenta żandarmów ps. "Cyranek", jak również w

oparciu o dokumenty wytoczonej LPSd w 1899 r. sprawy sądowej. Wykorzystane są również inne materiały, między innymi dane zbiorów archiwalnych Moskwy i Leningradu.

Założyciele Litewskiej Partii socjaldemokratów, A. Domaševičius i A. Morawskis, już w 1894 r. propagowali wśród robotników wileriskich ideę nowoczesnego państwa litewskiego. Później, dostosowując się do realnych interesów robotniczych, idąc na kompromis z innymi socjaldemokratami, A. Domaševičius i A. Morawskis byli zmuszeni zrezygnować z propagowania idei niezależnej państwowości Litwy wśród robotników. W 1898 r., po utworzeniu RSPR (Rosyjska Socjaldemokratyczna partia robotnicza), jej stronnicy w Wilnie (Leon Goldman, Michaił Goldman, Mieczysław Kozłowski i inni) wypowiedzieli się przeciwko LPSd, skłaniając robotników do przejścia do partii "Rosja". Z drugiej strony w 1898 r. LPSd spotkała się z krytyką w prasie ze strony polskich socjalistów. W tej sytuacji, po wycofaniu się liderów LPSd, powstała próżnię propagandową wśród robotników starali się wypełnić stronnicy RSPR i polscy socjaliści. W takich warunkach A. Domaševičius w 2-tej połowie 1898 r. znowu podjął się propagowania postulatu, głoszącego konieczność odzyskania niezależnej państwowości Litwy, zaś A. Morawskis zajął się propagowaniem tej idei w europejskiej prasie socjalistycznej.

Rimantas Miknys

P. WYSZYNSKI I IDEA NIEPODLEGŁOŚCI LITWY

P. Wyszynski - jeden z przedstawicieli ruchu społeczno - politycznego warpininkasów (od "Varpas"), jak również jeden z liderów założonej w 1902 r. Litewskiej partii demokratów (LDP) - po raz pierwszy w historii litew. myśli politycznej oficjalnie określił ideę politycznej niepodległości Litwy. W 1901 r. w piątym numerze pisma "Varpas" w napisanym przez siebie artykole p. t. "Credo", jak też w projekcie programu LDP (w opracowaniu którego uczestniczył, 1902

r.), wypowiedział się za wolną i niepodległą Litwą w granicach etnograficznych z sejmem w Wilnie. W sprawie tworzenia przyszłego demokratycznego państwa P. Wyszyński dużą wagę przywiązywał do kwestii wywalczenia politycznej autonomii Litwy, do sprawy wspólnego wysiłku wszystkich narodów uciskiwanych przez carat, jak też liczył na dodatni wpływ procesów demokratyzacji i liberalizacji w Europie.

Arvydas Gaidys

OKOLICZNOŚCI POWSTANIA LPCHD W LATACH 1905-1907.

Próby założenia Litewskiej Partii Chrześcijańsko-demokratycznej miały miejsce w 1905-1907 r. r. Ten proces był stymulowany przez szerzące się w Europie idee chrześcijańskiej demokracji, budzenie się świadomości narodowej i dążenia rewolucyjne w Litwie oraz przez polityzację życia społecznego w ogóle. Założeniu partii przeszkadzały brak poparcia ze strony biskupów litewskich oraz nasilająca się reakcja władz carskich. Pomimo, iż w sensie organizacyjnym LPCHD nie była założona, to jednak grupa duchownych o poglądach demokratycznych przetrwała i kontynuowała pracę jak ideologiczną, tak też organizacyjną.

Rimantas Miknys

AUTONOMIŚCI WILEŃSCY I ICH PROJEKTY POLITYCZNEJ AUTONOMII LITWY W LATACH 1904-1905.

Podczas trwających w Wilnie (grudzień 1904 - czerwiec 1905) wspólnych zjazdach litewskiej, polskiej, białoruskiej i żydowskiej inteligencji demokratycznej było rozważane zagadnienie autonomii administracyjno-politycznej Litwy w składzie imperium rosyjskiego. Przypuszcza się, iż

inspiratorami tej inicjatywy byli wileńscy litewscy i polscy demokraci (J. Vileišis, F. Bortkevičienė, P. Wyszynski, J. Jablonski, T. Wroblewski, L. Abramowicz, B. Krzyżanowski, L. Krzywicki i inni).

Przedstawiciele narodowości polskiej, białoruskiej oraz żydowskiej, pamiętając o złożoności i wzajemnym przenikaniu czynników historycznych, kulturalnych i ekonomicznych danego terenu, opowiedzeli się za autonomią historyczno-geograficzną Litwy, tym czasem jak Litwini - za etnograficzną. Pierwsi, projektując przyszłość Litwy, kierowali się zasadą obywatelstwa, drudzy - narodowości. To wskazuje, iż w okresie działalności wileńskich autonomistów po raz pierwszy przedmiotem oficjalnej dyskusji politycznej stały się 2 - ie, przeciwstawne koncepcje państwowości Litwy. Jedna - przystosowana do wymogów czasu modyfikacja starej tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL); druga - propagująca ideę nowoczesnego narodowego państwa, zapewniająca egzystencję narodu litewskiego. Pierwsze oficjalne kontakty zakończyły się bez jakichkolwiek konkretnych wyników, mimo to został zapoczątkowany dialog w tej sprawie między stronnikami koncepcji.

Egidijus Motieka

PRZELUDIUM WIELKIEGO SEJMU W WILNIE: MEMORANDUM WYSTOSOWANE DO RZĄDU ROSJI.

W artykule są rozpatrywane przyczyny wysłania Memorandum litewskich działaczy społecznych rządowi rosyjskiemu (listopad 1905 r.), podaje się tekstologiczną analizę tekstu Memorandum. Omawia się reakcję warstw rządzących Litwy na ten dokument. Dowodzi się, że wysłanie Memorandum było krokiem prewencyjnym ze strony Litwinów, krokiem przygotowującym glebę dla najważniejszego wydarzenia rewolucji 1905-1907, jakim był zjazd Litwinów w Wilnie.

Raimundas Lopata

DZIAŁALNOŚĆ POLITYCZNA LITEWSKIEJ INTELIGENCJI W LATACH 1914-1915.

Artykuł zawiera przegląd działalności politycznej litewskiej inteligencji w latach 1914-1915. Autor rozpatruje zagadnienia taktyki tej działalności, powstanie litewskich ośrodków politycznych w Litwie, na uchodźstwie w U. S. A., w Szwajcarii; analizuje ich powiązania wzajemne i inne zagadnienia.

Raimundas Lopata

WSPÓŁ DZIAŁANIE LITEWSKICH OŚRODKÓW POLITYCZNYCH W LATACH 1914-1916.

Z początkiem I - ej wojny światowej uaktywniła się działalność polityczna litewskiej inteligencji. Problematyczność wcielenia w życie aspiracji politycznych zmuszała nie tylko do konsolidacji sił, tworząc organizacje polityczne, ale również do koordynowania działalności poszczególnych litew. ośrodków politycznych w Litwie, Szwajcarii, Rosji i USA. W artykule rozpatruje się proces współdziałania tych ośrodków w okresie 1914-1916 r.

Česlovas Laurinavičius

ROZWAŻANIA W SPRAWIE UZNANIA NOWOCZESNEGO PAŃSTWA LITEWSKIEGO

Uznanie niepodległości Litwy zazwyczaj kojarzy się z Traktatem pokojowym z 12 lipca 1920 r., zgodnie z którym rząd bolszewicki na czele z W. Uljanowem-Leninem zrzekł się wszelkich praw co do narodu litewskiego, jak również jego terytorium. Ponieważ rząd bolszewicki dokonał tego

opiesajac się nie tylko na prawo narodów do samookreślenia, lecz również wyrażając własną dobią wolę, przyjęto uważać, iż uznanie Litwy było poparte jak przez prawo naturalne tak i przez prawo państwowe.

Jednakże, jak wskazuje analiza wydarzeń historycznych z lat 1918-1922, uznanie Litwy przez Rosję Sowietską było rozumiane przez ówczesną społeczność międzynarodową tylko jako formalne potwierdzenie faktycznego stanu rzeczy. Artykuł zawiera próbę odpowiedzi na pytanie, czy dla ostatecznego oddzielenia się Litwy ot imperium Rosyjskiego wystarczyłoby jedynie naturalnego prawa do samookreślenia.

II. Dawna dyskusja czy nastąpi ciąg dalszy?

Uwagi polemiczne V. Sruogienė i V. Trumpy dotyczące istotnego zagadnienia historii Litwy - idei niepodległości w okresie 19 - pocz. 20 w. w.

III. Publikacje

PROJEKT KONSTYTUCJI WKL (1811 R.). Przygotował
Vladas Sirutavičius

Sigitas Jugelevičius

NA ZARANIU ODRODZENIA

Przytacza się publikację dokumentu, datowanego 1815 r., pochodzącego z archiwum wileńskiego generałgubernatora. Publikacja ta jest opatrzona niewielkim wprowadzeniem, w którym są przedstawione bardzo ogólne rozważania na temat obywatelskiej i państwowej orientacji szlachty litewskiej. Przytacza się tekst rozpowszechnianej w najbliższym otoczeniu Michała Ogńskiego Konstytucji

Królestwa Polskiego, jak też zebrany przez administrację carską materiał obciążający z tego powodu. We prowadzeniu są również próby ustalenia możliwych potomków mieszkających aktualnie w Wilnie, J. Soroki, któremu zarzuca się rozpowszechnianie tekstu wspomnianej konstytucji.

PROJEKT PROGRAMU ZJEDNOCZENIA LITEWSKICH CHRZESCIJANSKICH-DEMOKRATOW (1905-1906?r.)

Przygotował Arvydas Gaidys

Projekt Programu Litewskiej Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej (LPCHD) był opracowany przez profesorów Akademii Duchownej w Petersburgu z udziałem duchownych Litwy. W nim znalazły odzwierciedlenie polityczne narodowe oraz socjalne zagadnienia, wypływające z sytuacji, jaka miała miejsce w Litwie w 1905 r. Pomimo, iż projekt programu nie był zatwierdzony przez biskupów, to jednak miał wpływ na dalszy rozwój myśli teoretycznej i na działania praktyczne litewskich chrześcijańskich demokratów. Po raz pierwszy projekt programu LPCHD był wydrukowany w piśmie "Draugija" ("Stowarzyszenie") w 1907 r., następnie w prasie Republiki Litewskiej jak również w emigranckiej.

LITEWSKI MEMORANDUM, SKIEROWANE DO
PREMIERA ROSJI, HRABIEGO S. J. VITTE (listopad 1905 r.)
Przygotował Egidijus Motieka

PROJEKTY LITEWSKICH KONSTYTUCJI 1916-1918 rr.
Przygotował Algirdas Grigaravičius

Przytaczamy 3 koncepcje przywrócenia państwowości Litwy, przygotowane w latach I-ej wojny światowej: Pomysł ogłoszenia Wielkiego Księstwa Litewskiego (1916 r.), projekt

autonomii Litwy (P. Leonas, 1916 r.) oraz koncepcja monarchii konstytucyjnej (1918 r. lipiec - wrzesień).

PROJEKTY REZOLUCJI ROZPATRYWANYCH NA KONFERENCJI LITWINÓW, ODBYWAJĄCEJ SIĘ W WILNIE W DNIACH 18-20 WRZESNIA 1917 R. Przygotował: Raimundas Lopata

Na Konferencji Litwinów, która miała miejsce w Wilnie w dniach 18-22 września 1917 r., największym zainteresowaniem cieszyło się "zagadnienie polityki Litwy". W tej sprawie była przyjęta rezolucja, przedłożona przez prezydium. Pozatym uczestnicy konferencji omawiali jeszcze cztery projekty rezolucji: Maironisa, Ks. V. Jarulaitisa, ks. A. Šmulkštisa, ks. P. Prunskisa (wycofany) oraz A. Žmuidzinavičiusa, które poniżej przedstawiamy.

MICHAŁ RÖMER. JÓZEF PILSUDSKI. Przygotował Egidijus Motieka

Ten artykuł był napisany w 1935 r., by uczcić pamięć niedawno zmarłego polskiego działacza politycznego, Litwina J. Pilsudskiego, i wydrukowany w tygodniku "Mūsų rytojus" ("Nasze jutro"). Omawia się w nim działalność polit. J. Pilsudskiego, jego zasługi przed polskim i litewskim narodami. M. Römer rozpatruje mało poruszone w historiografii aspekty "polityki wschodu" J. Pilsudskiego, jego próby stworzenia "imperium wschodnich dominium", obejmujące Polskę, Litwę, Białoruś i Ukrainę.

Vertė: Halina Osteris

